مجلة مركز بابل للدراسات الإنسانية ٢٠٢٦ المجلد ١٦/ العدد ٣

آليات اكتساب المعنى الموضوعي في الكلام اليومي

جيهان غياث محيي١

jihan.mihi@uod.ac

د. هادي عبد القادر قاسم

huda.a.qasim@uod.ac

١+٢ قسم اللغة الكردية، كلية اللغات، جامعة دهوك، دهوك، إقليم كردستان – العراق.

الكلمات المفتاحية: المعنى الذاتي، والآلية والتركيز، وترتيب الأشياء، والعلاقات الدلالية، والكلام اليومي.

كيفية اقتباس البحث

محيي ، جيهان غياث ، هادي عبد القادر قاسم ، آليات اكتساب المعنى الموضوعي في الكلام اليومي ، مجلة مركز بابل للدراسات الانسانية، آذار ٢٠٢٦، المجلد:١٦ ،العدد:٣.

هذا البحث من نوع الوصول المفتوح مرخص بموجب رخصة المشاع الإبداعي لحقوق التأليف والنشر (Creative Commons Attribution) تتيح فقط للآخرين تحميل البحث ومشاركته مع الآخرين بشرط نَسب العمل الأصلي للمؤلف، ودون القيام بأي تعديل أو استخدامه لأغراض تجارية.

Registered مسجلة في
ROAD

Indexed مفهرسة في
IASJ

Mechanisms of Achieving Thematic Meaning in Daily Speech

Jihan Ghiath mihi1
Huda abdulqader Qasim2

1+2 Kurdish Dept. College of Languages, University of Duhok, Duhok, Kurdistan region, Iraq

Keywords : Thematic Meaning, Mechanisms and Emphasis, arrangement of components, Semantic Relations, Daily Speech

How To Cite This Article
Mihi , Jihan Ghiath , Huda abdulqader Qasim , Mechanisms of Achieving Thematic Meaning in Daily Speech ,Journal Of Babylon Center For Humanities Studies, March 2026,Volume:16,Issue 3.

This is an open access article under the CC BY-NC-ND license (http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International License.

summary

Thematic meaning is a key aspect of semantics concerned with how a message is organized and how information is presented by the speaker to highlight a specific part of the sentence. Accordingly, this study, titled *Mechanisms of Achieving Thematic Meaning in Daily Speech*, employs a descriptive-analytical approach to examine this topic. The research aims to analyze the mechanisms and methods that give rise to this type of meaning in everyday speech. The study is divided into two parts, providing a detailed discussion on the manipulation of sentence constituents—such as fronting, postponing, dislocation, and scrambling. It also explores the role of emphasis across phonological (stress and intonation), morphological, and syntactic levels. Finally, the study concludes that the variety of word-ordering styles, along with phonological and grammatical modifications, produces a new, functional meaning without altering the sentence's basic or truth-conditional meaning—this, in essence, is what defines thematic meaning.

ملخص:
يُعدّ المعنى الموضوعي أحد أهم جوانب علم الدلالة، وهو يعتمد على كيفية تنظيم الرسالة وكيفية عرض المتحدث للمعلومات لإبراز أهمية جزء معين من الجملة. وقد أُجريت هذه الدراسة باتباع منهج وصفي تحليلي. تسعى الدراسة إلى شرح الآليات والمسارات التي تُؤدي إلى ظهور هذا النوع من المعنى في الكلام اليومي. ينقسم محتوى البحث إلى جزأين، يناقشان تعديل ترتيب العناصر في الجملة، مثل: (التقديم، والتراجع، والانحراف، واضطراب الترتيب)، مع التركيز على دور عمليات التأكيد في الجوانب الصوتية (القوة والنبرة)، والصرفية، والنحوية. ونتيجةً لذلك، خلصت الدراسة إلى أن تنوع ترتيب الكلمات والتغيرات الصوتية والنحوية يُنتج معنى جديدًا ووظيفيًا دون تغيير المعنى الأساسي أو المعنى الحقيقي للجملة، مما يُظهر جوهر المعنى المقصود.

میکانزمێن ب دەستڤەهینانا واتایا بابەتی د ئاخفتنا رۆژانەدا.

جیهان غیاث محیٰ1
jihan.mihi@uod.ac
د. هدى عبدالقادر قاسم2
huda.a.qasim@uod.ac

1+2 پشکا زمانێ کوردی، کۆلێژا زمانان زانکۆیا دهۆك، دهۆك، هەرێما کوردستانێ- عیراق.

پۆختە:
واتایا بابەتی، ئێک ژ لایەنێن گرنگێن واتاسازییە کو گرێدایی شێوازێ رێکخستنا پەیامێ و چاوانییا پێشکێشکرنا زانیاریانە ژ لایێ ئاخفتنکەریڤە ب مەرەما دەرخستنا گرنگیا بەشەکێ دیارکری د رستەییدا، ل سەر ئەڤێ بنەمایی، ئەڤ ڤەکۆلینە ل ژێر ناڤونیشانێ (میکانزمێن ب دەستڤەهینانا واتایا بابەتی د ئاخفتنا رۆژانەدا) و ب پەیرەوکرنا رێبازا وەسفی- شرۆڤەکاری، هاتییە ئەنجامدان. ڤەکۆلین هەول ددەت شرۆڤەیا ئەوان میکانیزم و رێکان بکەت کو دبنە ئەگەرێ پەیدابوونا ئەڤێ جۆرە واتایێ د ئاخفتنا رۆژانەدا. ناڤەرۆکا ڤەکۆلینێ ل سەر دوو پشکان هاتییە دابەشکرن، کو تێدا ب هویرینی بەحس ل دەستکارییکرنا رێزبەندییا کەرەستەیان د رستەییدا مینا: (پێشئێخستن، پاشئێخستن، لادان و تێکدانا رێزبەندیێ) ل گەل رۆلێ پرۆسەیا جەختکرنێ ل سەر ئاستێن فۆنۆلۆژی (هێز و ئاواز)، مۆرفۆلۆژی، و سینتاکسی. دهێتە کرن. د ئەنجامدا، ڤەکۆلینێ گەهشتییە ئەوێ ئەنجامی کو فرەجەشنییا شێوازێن رێزکرنا پەیڤان و گوهۆرینێن دەنگسازی و رێزمانی، واتایەکا نووی و ئەرکی بەرهەم دهینیت بێی کو واتایا بنەرەتی، یان واتایا راستیێ یا رستەیێ بهێتە گوهۆرین، کو ئەڤەژی جەوهەرێ واتایا بابەتی نیشان ددەت.
کلیلێن ڤەکۆلینێ: واتایا بابەتی، میکانیزم و جەختکرن، رێزکرنا کەرستەیان، پەیوەندیێن واتایی، ئاخفتنا رۆژانە.

پێشەکی:

- **ناڤونیشانێ ڤەکۆلینێ:** ئەڤ ڤەکۆلینە ب ناڤونیشانێ: (میکانیزمێن ب دەستڤەهینانا واتایا بابەتی د ئاخفتنا رۆژانەدا)، کو تێدا هەول هاتیەدان بەحسی ئەوان میکانیزمێن بدەستڤەهینانا

واتایا بابەتی بهێتەکرن ئەوا کو ب کارێ جەختکرن و ورووژاندن و هەلبژاردنا ئەوێ رێکخستنا کو ئاخڤتنکەری پێ خۆشە رادبیت.

-گرنگییا ڤەکولینێ: گرنگییا ئەڤێ ڤەکۆلینێ ل ئەوێ چەندێ دیار دبیت کو تیشکێ دئێخیتە سەر لایەنەکێ زیندی یێ زمانێ ئاخڤتنێ، ئەوژی چەوانییا گەهاندنا پەیامێیە ژ لایێ ئاخڤتنکەریڤە د چارچۆڤەیێ واتایا بابەتیدا. ڤەکۆلین گرنگیێ ب ئەوێ چەندێ ددەت کا ئاخڤتنکەر چاوا و ب چ رێکا دشێێت جەختێ ل سەر پەیڤ، یان بەشەکێ دیارکری یێ رستەیێ بکەت ژ بۆ ئەوێ یەکێ کو پەیاما خۆ ب شێوەیەکێ کاریگەرتر بگەهینیت و سەرنجا گوهداری بۆ لایێ مەبەستا خۆ رابکێشیت، پێ کو دەستکاریێ د راستییا واتایا رستەیێدا بکەت.

- ئارمانجا ڤەکولینێ: ئارمانجا سەرەکی یا ئەڤێ ڤەکۆلینێ، خستنەروو و شرۆڤەکرنا ئەو میکانیزم و رێکانە یێن کو د ئاخڤتنا رۆژانەدا دهێنە بکارهینان ژ بۆ ب دەستڤەهینانا (واتایا بابەتی). ب شێوەیەکێ گشتی، ڤەکۆلین هەول ددەت بگەهیتە ئەڤان ئارمانجان:

- دیارکرنا رۆلێ واتایا بابەتی د ئاخڤتنا رۆژانەدا و جوداکرنا ئەوێ ژ واتایا راستی یا رستەیێ.
- دەستنیشانکرنا ئەو ئامراز و میکانیزمێن زمانڤانی (وەکی گوهۆرینا رێزبەندی، جەختکرن، هێز و ئاواز) کو ئاخڤتنکە بکار دهینیت داکو گرنگیێ ب پەیاما خۆ بدەت.
- شرۆڤەکرنا ئەوێ چەندێ کا چاوا ئەڤ میکانیزمە هاریکارن بۆ هندێ گوهدار باشتر تێبگەهیت کا مەبەستا سەرەکی یا ئاخڤتنکەری چییە.

- پرسیارێن ڤەکۆلینێ: ئەڤ ڤەکۆلینە هەول ددەت بەرسڤا ئەڤان پرسیارێن سەرەکی یێن ل خوارێ بدەت:

١- ئایا گوهۆرینا رێزبەندییا پەیڤ و کەرەستەیێن رستەیێ ل دویڤ یاسایێن رێزمانی، چ کاریگەری ل سەر واتایێ هەیە و ئەوکیژ پرۆسەیێن رێزمانی نە (وەکی پێشخستن و پاشخستن) کو د ڤی واری دا رۆل دگێرن؟

٢- رۆلێ بکەرنەدیار (Passive) د زمانێ کوردی دا چییە ژ بۆ گوهۆرینا واتایا بابەتی، و چەوا ب رێکا دەستکاریکرنا بکەر و بەروکاری ئەڤ واتایە دهێتە بەرهەمهێنان؟

٣- میکانیزمێ لادانێ (Ellipsis) چاوا دبیتە ئەگەرێ دروستبوونا واتایا بابەتی و ئایا لابردنا بەشەکێ رستەیێ چ پەیوەندی ب جەختکرنێ و زانیارێن نوویڤە هەیە؟

٤- جەختکرن (Focus) د ئاخڤتنا رۆژانە دا ب چ رێکان (فۆنۆلۆژی یان سینتاکسی) دهێتە ئەنجامدان و ئارمانجا سەرەکی یا ئاخڤتنکەری ژ ئەنجامدانا ئەوێ چییە؟

٥- پەیوەندیێن واتایی، ب تایبەتی دژواتا (Antonymy)، چ رۆل د دیارکرن و گوهۆرینا واتایا بابەتیدا دگێرن دەمێ بەحس ل هەمان رویدان دهێتە کرن؟

- رێبازا ڤەکولینێ: ئەڤ ڤەکۆلینە ل دویڤ رێبازا وەسفی- شرۆڤەکاری هاتیە ئەنجامدان.

- پشکێن ڤەکولینێ: ڤەکۆلین سەرەرای ئەنجام و لیستا ژێدەران، ناڤەرۆکا ڤەکۆلینێ ل سەر دوو پشکێن سەرەکی دابەش بوویە:

- پشکا ئێکێ: ل ژێر ناڤونیشانێ (میکانیزم و گوهۆرینا واتایا بابەتی)یە. ئەڤ پشکە تەرخانکرییە بۆ شرۆڤەکرنا میکانیزما رێزکرنا کەرەستەیان، کو ژ چەندین پرۆسەیێن رێزمانی پێک دهێت، وەک: (پێشخستن، تێکدانا رێزبەندیێ، پاشخستن، رستەیا کەرتکری، لادان و جوداکرن).

- پشکا دوویێ : ل ژێر ناڤونیشانێ (میکانیزم و رێکێن ب دەستڤەهینانا واتایا بابەتی)یە. ئەڤ پشکە بابەتێ (جەختکرن) و رێکێن دروستبوونا ئەوێ ب خۆڤە دگریت، ب تایبەت ل سەر سێ

ئاستێن: (دەنگسازی، پەیڤسازی و ڕستەسازی). هەروەسا، بەحس ل میکانیزما پەیوەندیێن واتایی دکەت کو پێک دهێت ژ: (پەیوەندیێن هەڤواتایی، دژواتایی و فرەواتایی).

١- پشکا ئێکێ: میکانیزم و گوهۆڕینا واتایا بابەتی:

تێگەهشتنا واتایێ د ناڤبەرا مرۆڤاندا، پرۆسەیەکا ئالوزە، چونکی ئەڤ تێگەهشتنە ژ ئەنجامێ گۆتنا پەیڤەکێ ب دەستڤە ناهێت، بەلکو ژ ئەنجامێ شێوازێ ڕێکخستنا ئەڤان پەیڤان د ناڤ ڕستەیێدا ب دەستڤە دهێت و واتایەکا نوی دروست دکەت ب ناڤێ واتایا بابەتی.

خالا گرنگ د واتایا بابەتیدا گوهۆڕینا واتایانە، ئانکو پاش و پێشکرنا هەر کەرەستەیەکی پێدڤی ب چەندین فاکتەرانە و ئاخفتنکەر ب ڕێکا ئەڤان فاکتەران بزاڤێ دکەت پەیاما خۆ ب باشترین شێوە ب گەهینیتە گوهداری، چونکی ئاخفتنکەر ئەوێ ڕێکێ د هەلبژێریت، ئەوا کو کاریگەریێ ل سەر یێ بەرامبەر دکەت و مەبەستا خۆ شێوەیەکێ دروست گەهینیت (دزەیی،٢٠١٠،٣٠) واتە زمان چەندین میکانیزمان بکاردهینیت، داکو زانیارییان د ڕستەیێدا ڕێکبێخیت و واتایا بابەتی دروست بکەت و هەر ب ڕێکا ئەڤان میکانیزمان مەبەستا سەرەکیا ئاخفتنکەری و گرنگیا پەیامێ دهێتە دیارکرن و ئەو میکانیزمەژی ئەڤەنە: (ڕێزکرنا کەرەستەیان د ڕستەیێدا، فۆکس، پەیوەندیێن واتایی) (ڕەشید،٢٠٢٢،٨٢) هەروەکی ل خوارێ دیار:

١-١: ڕێزرنا کەرەستەیان:

بێ گومان ڕێزکرنا کەرەستەیێن ڕستەیێ د هەر زمانەکیدا، گرێداینە ب یاسایێن ڕێزمانیێن ئەوی زمانیڤە و د چارچۆڤێ ئەڤان یاسایاندا کەرەستە دشێت ل دویڤ مەبەستێ ب شێوەیێن جودا بهێنە ڕێزگرن، ژبەر کو یاسایێن ڤەگوهاستنێ، ڕێکێ ددەنە هەر کەرەستەیەکێ ل جهەکی بۆ جهەکی دیتر دهێتە ڤەگۆهاستن، ب مەرجەکی یاسایێن ڕێزکرنێ دەلیڤێ بدەت (بەگیخان،١٩٩٦،٥٦).

ل ڤێرێ ئاخفتنکەر دەمێ دئاخڤیت چ ئاستەنگ نینن، بەروڤاژی گەلەك ڕێك و شێوازێن جودا هەنە بۆ دارشتنا هەر ڕستەیەکێ و یێ ئازادە ل دویڤ ئەوی بارودوخێ هەی بۆ مەبەستا خۆ شێوازەکێ گونجای هەلبژێریت، چونکی هەر گوهۆڕینەك د ڕێزکرنا ڕستەیێدا واتایەکا جودا دگەهینیت (فەرهادی،٢٠٠٨،١٤). بەلێ ئەڤ گوهۆڕینە ب شێوەیەکێ هەرەمەکی نینە، بەلکو ل دویڤ یاسایێن ڕێزمانیێن زمانی دهێتە کرن، بەلکو ل دویڤ دیتنا (جیوفری لیچ)ی واتایا بابەتی، شێوازێ ڕێزکرنا کەرەستەیان پەیدا دبیت نەکو ژ واتایا فەرهەنگیا پەیڤان(Leech,1981,19).

واتە دیتنێن مە یێن جودا مە هاندەن کو ئەم پەیڤان ب شێوازێ جودا ڕێز بکەین و ئەڤ گوهۆڕینا د ڕێزکرنێدا دهێتە ئەنجامدان، واتایەکا نوی دروست دکەت و دبێژنێ واتایا بابەتی و ئەڤ چەندە د چارچۆڤێ یاسایێن ڕێزمانیدا و ڕێزکرنا کەرەستەیانژی خۆ د چەند پرۆسەیێن ڕیزمانیێن ڕێیێدایدا دیار دکەت، وەکو:

١-١-١: پێشئێخستن (Topiclaization):

ئێك ژ گرنترین ڕێکێن ڕێزمانییە بۆ گوهۆڕینا واتایا بابەتی، ئەوژی هینانا پەیڤەکێ، یان بەشەکێ ڕستەی ژ جهێ ئەوی یێ ئاسایی بۆ دەستپێکا ڕستەیێ، ئەو پەیڤا دهێتە پێشئێخستن دبیتە بابەتێ سەرەکیێ ئاخفتنێ و ژبەر هندێ ئاخفتنکەر گرنگیەکا تایبەت ددەتە ئەوێ پەیڤێ و سەرنجا گوهداری بۆ ئەوێ پەیڤێ ڕادکێشیت، چونکی (پێشئێخستنا د ڕستەیێدا د زڤریتەڤە بۆ ئەوێ گوهۆڕینا کو د ئەوی نەخشەیدا پەیدا دبیت، یێ کو ئاخفتنکەر د مێشکێ خۆدا بۆ گوتنێ ئامادە

دكەت)(فتاح،٢٠١٠، ٣٥٢) واته د هەر زمانەکیدا پێشئێخستن گوهۆڕینەکە بۆ ڕێزبوونەکا یاسایێ بۆ ڕێزبوونەکا نە ئاسایێ د پێکهاتەیێن ڕستەیێدا پەیدا دبیت.

د زمانێ کوردیدا بۆ نیشاندانا پەیوەندییێن ڕێزمانی، پشت ب ڕێزبوونا پەیڤان دبەستیت، ژبەر هندێ هەر گوهۆڕینەك د ڕێزکرنێیدا دروست دبیت واتایێ دگوهۆڕیت.(ڕەشید،٢٠٢٢، ٨٤).ژبەر هندێ دەمێ ئاخفتن جەختێ ل سەر کەرەستەیەکێ بکەت، د ئەوێ دەمیدا ڕێزبوونا ئاساییا کەرەستەیان تێك ددەن و ب ئەڤ شێوەی دشێت (بەرکار)ێ ڕستەیێ ب ڕێکا پێشئێخستنێ ل دویڤ یاسا ڤەگوهاستنێ بینیتە دەستپێکا ڕستەیێ (عەلی،١٩٩٨، ١٢). واته ئەڤ گوهۆڕینە ژ ڕستەیا ئاسایێ بۆ ڕستەیا نە ئاسایێ، ئانکو د ئەڤێ پرسەیێدا ئاخڤتنکەر ئەڤێ چەندێ ب مەبەست ئەنجام ددەت و دهینیتە دەستپێکێ و دبیتە بابەتێ سەرەکیێ ڕستەیێ و ئەڤ چەندە ل ئەوی دەمی ڕویددەت، ل دەمێ ئاخڤتنکەر ب ڕێکا ڕستەییا ئاسایێ مەبەستا خۆ بگەهینیت ژبەر هندێ پەنایێ دبەتە بەر ڕستەیەکا نەئاسایێ.

-من دوهی ل بازاری هەڤالەك دیت.

-هەڤالەك من دوهی ل بازاری دیت.

١-١-٢: سکرامبلیگ (scrampling):

(سکرامبلیگ)، ب واتایا تێکدانا ڕێزبەندییا ڕستەیێ دهێت و ئەڤە دیاردەکا زمانڤانییە د هندەك زمانانندا دهێتە دیتن، کو تێدا ڕێزبەندییا ئەندامێن ڕستەیێ وەکو (بکەر، بەرکار و کار)ی ب ئازادی ب گوهۆڕیت یێ کو واتایا سەرەکییا ڕستەیێ بهێتە گۆهۆڕین.(ڕەشید،٨٥،٢٠٢٢).

واته گوهۆڕینا جهێ پەیڤانە د ڕستەیێدا یێ کو واتایا بنەرەتی تێك بچیت.

ئەڤ پرۆسە نزیکی پرۆسەیا پێشئێخستنێیە، بەلێ جوادهییا ئەوێ ئەوە، کو ئەڤ پرۆسە ئازادترە و مەرج نینە ب تنێ کەرەستەیەك بهێتە سەرێ ڕستەیێ، بەلکو دشێت بچیتە هەر جهەکێ دیتر د ناڤ ڕستەیێدا، واته یاریکرپێکرنەکا ئازادانەیە بۆ جهێ پەیڤان د ناڤ ڕستەیێدا، ب مەرجەکێ کو ئەڤ گوهۆڕینا دهێتە ئەنجامدان د ڕێزبەندییا ڕستەیاندا نەبیتە ئەگەرێ گوهۆڕینا واتایا سەرەکییا ئەوان ڕستەیان (قادر،٢٠٠٨، ٦٥)بۆ نموونە:

أ-شرینێ ب جوانی کراس دری.

ب-شرینێ کراسەکێ جوان دری.

ل ڤێرێ ڕاستە واتایا سەرەکیا ئەڤان هەردوو ڕستەیان نێزیکێ ئێکە، ئەوژی کو (شرینێ کراس یێ دری)، بەلێ ژ بەر گوهۆڕینا ڕێزبەندییێ هەر ڕستەیەك گرنگیی ددەتە تشتەکێ جودا، بۆ نموونە:

د ڕستەیا (أ)دا بەرسڤا پرسیارا (شرینێ چەوا کراس دری؟) ددەت، ل ئەڤێرێ گرنگی ل سەر شێوازێ کارکرنێیە، واته کارێ (درینێ) ب جوانی هاتییە کرن، بەلێ د ڕستەیا (ب)دا بەرسڤا پرسیارا (شرینێ کراسەکێ چەوا دری؟) ددەت، ل ئەڤێرێ گرنگی ل سەر سیفەتێ کراسێ ب خۆیە، واته کراس ب خۆ یێ جوان بووی، ئانکو گوهۆڕینەکا بچویك د ڕێزبەندیێدا مەبەستا ئاخڤتنکەری دگوهۆڕیت.

١-١-٣: پاشئێخستن (EXTRAPOSITION):

ب شێوەیەکێ گشتی هزرا مرۆڤی حەز دکەت، کەرەستەیێن کورت و سڤك د دەستپێکا ڕستەیێدا بهێن و بەروڤاژی کەرەستەیێن درێژ و ئالۆز بکەڤنە دوماهییێ و پاشئێخستن ڕێکەکا نموونەیە، بۆ بجههینانا ئەڤێ پرۆسەیێ، چونکی پاشخستن ب تنێ گوهۆڕینەکا ڕێزمانی نینە، بەلکو میکانیزمەکە بۆ ڕێکخستنا زانیاریان د ناڤ ڕستەیێدا و ئامرازەکە ڕێکێ ددەتە ئاخڤتنکەری

گرنگترین و نویترین زانیاریيان د ڕستەیێدا بێخیتە دوماهیکێ بۆ ئەوێ چەندێ، داکو جەختکرن بکەڤیتە سەر و کاریگەریەکا بهێزتر دروست بکەت (quirk et al ,1985,1357). بۆ نموونە:

أ-*کو ئەوان مالا خۆ هێلایێ، جهێ داخێیە.* (ڕستەیا ئاسایێ)

ب-*جهێ داخێیە کو ئەوان مالا خۆ هێلای.*(ڕستەیا پاشئێخستی).

ئەگەر سەحکەیەنە ڕستەیا (ب)دا بکەرێ ڕستەیێ (کو ئەوان مالا خۆ یا هێلایێ) ژ جهێ خۆ یێ ئاسایێ هاتیە ڤەگوهاستن بۆ دوماهیکا ڕستەیێ و (جهێ داخێیە) هینایە دەستپێکا ڕستەیێ، ئەڤ شێوازە یێ بەربەلاڤە د ئاخڤتنێدا ب ئەڤێ ڕێکێ پەیاما سەرەکی زێتر دهێتە گەهاندن، بەلکو د ئەڤێ ڕستەیێدا زانیاریێن گرنگ و نوی ل دویڤ ئەڤێ چەندێ هاتیە گۆتن ئەوژی: (کا ژبەر چ جهێ داخێیە؟) واتە ڕستەیا (ب) بکارهینانا پرۆسەیەکا پاشئێخستنێیە ل سەر (أ)دا، داکو پەیام ب شێوەیەکێ کاریگەرتر و سروشتی بهێتە گەهاندن.

١-١-٤: پێکهاتەیا کەرتکری (Cleft Construction):

د ئاستێ سینتاکسێدا، چەند ڕێك هەنە کو جەختکرنێ بێخینە سەر بەشێن ڕستەیێ و ئێك ژ ئەڤان ڕێکان پێکهاتەیا کەرتکرییە، ئەڤ جۆرە پێکهاتنە، ڕێکەکا تایبەتە بۆ هندێ،کو ئەم گرنگیەکا زێدەتر بێخینە سەر بەشەکێ دیارکریێ ژ ڕستەیێ و سەرنجا گوهداری بۆ ئەوی بەشی ڕابکێشیت و ئێك ژ مفایێن ئەڤێ پێکهاتنێ ئەوە، هەول ددەت ب ڕێکا گوهۆڕینا ڕێزبەندیا کەرستەیان و پارچەکرنا ڕستەیێ بۆ دوو بەشان، داکو بەشەك ژ ڕستەیێ بکەتە ئارمانج و جەختێ بێخیتە سەر ب مەرەما ئەوێ چەندێ کو ژ بەشەکێ دیترێ ڕستەیێ جودا ببیت، یا کو زانیاریێن کەڤن تێدا هەین و جەختکرنێ بێخیتە سەر زانیاریێن نوی (ڕەشید، ٢٠٢٢، ٨٦، ٨٧).

ب شێوەیەکێ گشتی ئەڤ پێکهاتە دابەشی دوو جۆرێن سەرەکی دبیت:

١-ڕستەیا کەرتکری.

٢-ڕستەیا نیڤ کەرتکری.

-قوتابی پێنوس شکاند.

-قوتابی بوو، پێنوس شکاندی.

١-١-٥ بکەرنەدیار: (Passive):

ڕستەیا بکەردیار ڕستەیەکا کو ئەم نزانین بکەر کییە، یان مە نەڤێت بزانیت، ژبەر هندێ ئەم سەرنجێ د ئێخینە سەر کاری ب خۆ، یان ئەو تشتێ کار ل سەر هاتییە کرن، چونکی کار گرنگترە، ئانکو بکەرنەدیار بریتییە ژ دیارکرن و بلندکرنا بەرکارێ بکەردیاری بۆ بکەرنەدیاری (ڕەشید،٢٠٢٢،٩٠)، واتە ئەم بکەرێ ڕستەیێ لاددەین و بەرکاری دهینینە دەستپێکا ڕستەیێ و دکەینە بابەتێ سەرەکییێ ڕستەیێ.

ل ئەڤێرێ واتایا ئەوان هەردوو ڕستەیان ژ لایێ واتایا بنەرەتیڤە وەکو ئێکە، بەلێ ژ لایێ واتایا بابەتیڤە ژێکجودانە، چونکی ژ لایێ ڕێزکرنا کەرەستە و مەبەستێڤە ژێکجودانە، ژبەر کو د هەر نموونەیەکێدا بەشەك ژ ڕستەیێ بویە جهێ گرنگییا ئاخڤتنکەری و جەخت ل سەر هاتییە کرن (leech,1974,22). ئانکو بکەرنەدیار د زمانێ کوردیدا، وەکو ستراتیژییەك بۆ گوهۆڕینا ڕێزبەندیا ڕستەیان، مفا ژێ دهێتە وەرگرتن، ژبەر هندێ ئەم دشێین بێژین، واتایا بابەتی د ڕستەیا بکەرنەدیاریدا، ب ڕێکا ڕاکرنا بکەری و پێشئێخستنا بەرکاری ب دەستڤە دهێت (ڕەشید،٢٠٢٢،٩٠). بۆ نموونە:

ا-*نۆژداری نەخۆش چارەسەرکر.* (ڕستەیا بکەردیار).

ب-*نەخۆش هاتە چارەسەرکرن.* (ڕستەیا بکەرنەدیار).

مجلة مركز بابل للدراسات الإنسانية ٢٠٢٦ المجلد ١٦/ العدد ٣

ئەڤ هەردوو ڕستەیێن سەری دیار، واتایا بابەتیا ئەوان یا ژێك جودایە، چونكی د دەوروبەرێن ژێك جودادا دهێنە بكارهێنان، بۆ نموونە: د ڕستەیا (أ)دا ڕستەیا بكەردیارە و بەرسڤا پرسیارا (نوژداری چ كر؟)ددەت، بەلێ د ڕستەیا (ب)دا، بكەرنەدیارە و بەرسڤا پرسیارا (چ ب سەری نەخوشی هات؟)ددەت.

١-١-٦ لادان (Ellipsis):

لادان د ئاستێ سینتاكسێدا، لادانە ژ یاسایێن ڕێزبوونا كەرەسەتەیێن ڕستەیێ، د ئەڤێ ئاستیدا هەر گوهۆڕینەك ئەوژی چ (ژێبرن، پاشئێخستن، پێشئێخستن)بیت دهێتە هژمارتن، بەلێ ب مەرجەكی كارتێكرنێ ل واتایا بنەرەتیا ڕستەیێ نەكەت (ڕەشید، ٢٠٢٢، ٩١-٩٢).

زمانڤانان دوو مەرج بۆ پێكهینانا هەر ڕستەیەكا زمانی دانانە، ئەوژی:

١-لێكدانا كەرەستەیێن ڕستەیێ ل دویڤ یاسایێن ڕێزمانیێن زمانی.

٢-لێكدانا پەیڤان كو واتا و مەبەستەك هەبیت (نعمه،٢٠١٥،٤١).

ئەڤ جۆرێ لادانێ ب لادانێن ڕێزمانی هاتینە ب ناڤكرن، ئەڤ لادانە ل دویڤ یاسایێن ڕێزمانی یا سنووردارکرییە، ئەڤێ چەندێژی پەیوەندی ب ڕێكخستن و ل دویڤ ئێكهاتنا ئەوان كەرەسەتەیێن ڕستەیێ پێك دهینین، ب ڕەنگەكی ئەو نە ڕێكوپێكیا ڕێزبوونا كەرەستەیان د ڕستەیێدا دبیتە لادان (هەمان ژێدەر و لاپەر).

لادان ب تنێ هونەرەكێ ڕێزمانی نینە، بەلكو ئامرازەكە ڕاستەوخۆ ل سەر واتایا بابەتی كاردكەت، چونكی لادان ئێك ژ شێوازین هەرە بهێزە بۆكونترولكرنا واتایا بابەتی، ئەوژی دەمێ ئەم بەشەكێ ڕستەیێ لاددەین، ئێكسەر جەختكرن دكەڤیتە ل سەر بەشەكێ ڕستەیێ ئەوژی زانیارێن نوینە ب شێوەكێ باشتر و بهێزتر دیاردبن و گەلەك جاران ئەڤ زانیارێن نوی بابەتێ سەرەكیێ ڕستەیێ بخوییە (leech,1981,20). بۆ نموونە:

أ-***بابێ من هاتە مال و بابێ من ڤراڤین خار***. (ڕستەیا بێ لادان)

ب-***بابێ من هاتە مال و ڤراڤین خار***. (ڕستەیا ب لادان).

د ڕستەیا (ا)دا، پەیڤا (باب) یا دووبارە بووی و ئەڤە زانیارییەكا كەڤنە و پێدڤی ناكەت بهێتە دووبارەكرن، بەلێ د ڕستەیا (ب)دا (باب) بۆ جارا دوویێ هاتییە لادان، چونكی یا ئاشكەراییە هەر ئەو ب خۆ نانی دخوت و هەر ئەو ب خۆیە ڤراڤینێ دخوت ب ئەڤێ لادانێ زانیارێن نوی بهێز و باشتر دیاردبین، واتە لادان ستراتیژییەتەكا زمانڤانییە بۆ هندێ داكو زانیاری ب شوەیەكێ بلەز و كاریگەر و سەرنجراكێشتر بگەهن.

لادان ئێك ژ تایبەتنمەندیێن هەرە گرنگ و بەرلاڤێن زمانێ ڕاگەهاندنێ ب تایبەتی د زمانێ سەرنوچەییێن دەنگوباساندا، لادان دهێتە بكارهینان داكو پەیام ب شێوەیەكێ بلەز ب كێمترین پەیڤ و ب زورترین زانیاری بگەهیت و سەرنجا خوەندەڤانی بۆ خۆ ڕابكێشیت (ڕەشید،٢٠٢٢،٩٢)، بۆ نموونە:

-***ئەڤرو ل سنووری پارێزگەها دهوكێ بویەرەكا ئاگربەربوونێ ڕویدا و دئەنجامدا ئێك كەسی گیانێ خۆ ژ دەستدا***.(نوچەیێ تەمام)

-***دهوك...د بویەرەكا ئاگربەربوونێدا، ئێك كەس بۆ قوربان***. (نوچەیێ كورتكری).

د نوچەیێ كورتكریدا، هندەك پەیڤێن وەكو: ڕویدا، ئەڤرۆ... هتد، واتە شێوازێ دارشتنا ڕستەیێ هاتیە گوهۆڕین، داكو زانیاری ب شێوەیەكێ كاریگەر بگەهیتە گوهداری، ئانكو بۆ مە ل ئەڤێرێ دیاردبیت، لادان نە ب تنێ كێمكرنا پەیڤانە، بەلكو ئامرازەكە بۆ دەستنیشانكرنا بابەتێ سەرەكییێ هەر ڕستەیەكێ، یان نوچەیەكێ.

مجلة مركز بابل للدراسات الإنسانية ٢٠٢٦ المجلد ١٦/ العدد ٣

١-١-٧ جیاوازی (Contrast):

جیاوازی ئەوە دەمێ تو تشتان، یان پتر ژ ئێك جودا دكەی، یان دوو پەیڤێن دژ یان، جیاواز بەرانبەری ئێك دهینی و بكاردهینی دبێژنێ جیاوازی، بێ گومان جیاوازی ب تنێ د سنووری پەیڤێدا ناهێتە دیتن، بەلكو دەربازدبیت و دچیتە د ناڤ سنووری ڕستەیێدا، ئەوژی ل دەمێ د ناڤ ڕستەیێ ب خۆدا هندەك زانیاریێن جیاواز هەین و ئەڤ زانیاریێن جیاواز ب ڕێكا هندەك پەیڤان، وەكو: (بەلێ، ب تنێ... هتد)، دهێنە جوداكرن و ئەڤ پەیڤە دبیتە ئەگەرێ دروستبوونا جیاوازیێ و هەروەسا دبیتە ئەگەركو هێزەكا زێدەتر بكەڤیتە سەر بەشەكێ ڕستەیێ و سەرنجا خواندەڤانی یان گوهداری ڕابكێشیت (ڕەشید،٢٠٢٢،٩٣)، بۆ نموونە:

- ***من گەلەك ئەزموون خواند، بەلێ سەرنەكەفتم.***

واتە جیاوازی ئامرازەكێ سەرەكییە بۆ دووپاتكرنا واتایا یەكا دیاركری و ئەو واتایە دبیتە واتا بابەتیا ئەوێ ڕستەیێ و ل ئەڤێرێ بۆ مە دیاردبیت كو پەیوەندیەكا بهێز د ناڤبەرا جیاوازیێ و ئەڤێ بابەتیدا هەیە، چونكی ل دەمێ پەیڤەكا جیاوازیێ د سنووری ڕستەیێدا بكارهینان، د هەمان دەمدا جەختكرنژی دكەڤیتە سەر ئەوی بەشی و ئەو بەشە دبیتە جهێ سەرنجێ بۆ گوهداری و خواندەڤانی.

٢- پشكا دوویێ: میكانیزم و ڕێكێن ب دەسڤەهینانا واتایا بابەتی:

١-٢ تیشك (جەختكرن)(Fosus):

جەختكرن ئێكە ژ میكانیزمێن دەستڤەهینانا واتایا بابەتی د ڕستە و سەرنوچەیاندا (ڕەشید،٢٠٢٤،٩٤)، واتە زۆربەیا ڕستە و سەرنوچەیێن زمانی ژ دووبەشان پێك دهێن ئەوژی بەشێن زانیاریێن كەڤن و زانیاریێن نوینە، واتایا بەتی ب ڕێكا جەختكرنا بەشەكێ ڕستەیێ، یان نوچەی دەست ڤەدهێتە، هەر وەكی لیچ دبێژیت: گوهۆڕینا جەختكرنێ ل سەر بەشێن ڕستەیێ، دبیتە ئەگەرێ گوهۆڕینا واتایا بابەتی (leech.1974,22). واتە جەختكرن ئامارزەكێ بهێزە، چونكی دبیتە ئەگەركو واتایا بابەتیا هەر ڕستەیەكێ ب گۆهۆڕیت.

جەختكرن تایبەتمەندیەكا ڕێزمانییە و دیار دكەت كا كیژ بەشێ ڕستەیێ زانیاریا نوییە جەختكرن دكەڤیتە سەر ئەوی بەشی خوڤەدگریت، (Hallidaw.1967,203). واتە ئاخڤتنكەر یان نڤێسەر ژ مەبەست ئەڤی كاری ئەنجام ددەت داكو ئەو كەرەستەیێ زانیاریێن نوی ب خوڤە گرتی ل جهێ ئەوی یێ ڕێزمانی ب گوهۆڕیت و دبیتە دەستپێكا ڕستەیێ و دبیتە بابەتێ سەرەكییێ ڕستەیێ و جەختەكرنەكا زێدەتر دئێخیتە سەر داكو سەرنجا گوهداری، یان خوەندەڤانی ب خۆ ڕابكێشیت و باشتر تێبكەهیت و پشتڕاست ببیت ژ مەبەستا ئاخڤتنكەری (قادر،٢٠٠٨،١٣٨)، ژبەر هندێ ئەم شێین بێژین جەختكرن برێتییە ژ جەختكرنەكا زێدەتر ل سەر گرنگترین بەشێ ئاخڤتنێ. واتە جەختكرن ب تنێ ل دەمێ جهگوهۆڕینا كەرەستەیێ ڕستەیێ واتایا بابەتی ناگوهۆڕیت، بەلكو جەختكرنەكا زێدە ل سەر هەر كەرەستەیەكێ ڕستەیێ دبیتە ئەگەركو واتایا بابەتی بهێتە گوهۆڕین، بۆ نموونە:

- ***من ئەڤرۆ سەرەدانەك یا هەیێ.***

ئەگەر ئەم ئەڤێ ڕستەیێ ل دەوربەرەكێ دیاركریدا وەبگرین، دێ بینین جەختكرن یا ل سەر پەیڤا (ئەڤرۆ)یە ب واتایا ئەوێ چەندێ كو من ئەڤرۆ سەرەدان یا هەیێ نە چ ڕۆژێن دیتر.

ئەڤ جەختكرنە د شێوازێ زمانێ ڕۆژانەدا گەلەك دهێتە بكارهینان، چونكی ئارمانجا سەرەكیا جەختكرنێ ئەوە، ئەو زانیاریا دیاركری زێدەتر بهێتە دووپاتكرن و ڕونكرن بۆ كەسێ بەرانبەر داكو باشتر مەبەستا ئاخڤتنكەری بگەهیت (ڕەشید٢٠٢٢،٩٤).

Journal Of Babylon Center For Humanities Studies 2026 Volume :16 Issue : 3
(ISSN): 2227-2895 (Print) (E-ISSN):2313-0059 (Online)

د زمانیدا ب گشتی و د زمانێ کوردیدا تایبەتی، بۆ دروستکرنا جەختکرنێ و دیارکرنا ئارمانجا مەبەستا دەربڕینێ سێ رێکێن سەرەکی یێن جودا بکاردهێنن و هەر رێکەکێ چەند شێوازەکێن جودا هەنە، ئەڤ رێکە د گرێدانە ب یاسایێن (فۆنۆلۆژی، مۆرفۆلۆژی و سینتاکس)یێن زمانێ کوردیڤە گرێداینە (قادر، ۲۰۰۸، ۱۳۳) ئەوژی ئەڤێن ل خوارێنە:

۲-۱-۱ دیارکرنا جەختکرنێ ل سەر ئاستێ فۆنۆلۆژییدا:

جەختکرن د ئەڤی ئاستیدا ب رێکا فونیمێن نەکەرتی (هێز و ئاوازە)یێ دهێتە دیارکرن، کو ئەوژی ب رێکا کورترکرن و بەرز و نزمیا دەربڕینێ د ئاخفتنێدا دیاردبیت، ب ئەڤان رێکێن خواری:

۲-۱-۱-۱ هێز (Stress):

د ئاستێ فۆنۆلۆژیدا، هێز ئەو جەختکرنەیە ل دەمێ ئاخفتنێ دکەڤیتە سەر پەیڤەکێ، ئەو پەیڤ شێوەیەکێ دیار و بهێزتر دهێتە گۆتن، هەر وەکی (وریا عمر ئەمین) دبێژیت: (هێز دیاردەیەکا وزەیەکی دەنگییە ل پر ل سەر یەکە لە برگەکانی وشە سەرهەلدەدا)(ئەمین،۱۹۹٤،۱۳).

پەیوەندیەکا بهێز د ناڤبەرا هێز و واتایێدا هەیە، چونکی هێز بەشەکە ژ واتایێ و واتا هێزێ دروست دکەت (عەلی، ۹۵، ۲۰۱٤) و ئەڤ هێزە د واتایێدا دبیتە ئەگەرێ دروستبوونا واتایا بابەتی، ئەوژی ل دەمێ هێز دکەڤیتە سەر پەیڤەکێ و د ناڤ سنوورێ رستەکا دیارکریدا، دبیتە ئەگەرێ گوهۆڕینا واتایێ (موسی، ۷۵، ۲۰۰۹). ئەڤ چەندەژی بۆ مە دیاردکەت، کو هەر رستەیەکێ ب تنێ ئێك هێزا سەرەکی هەیە ئەوژی دکەڤیتە سەر ئەوێ پەیڤێ یا کو ئاخفتنکەری مەبەست پێ (رەشید، ۹۷، ۲۰۲۲). چونکی ئاخفتنکەر ب مەبەست ئەڤی کاری ئەنجام ددەت داکو مەبەستا خۆ بگەهینتە گوهداری، واتە مەبەست بەشەکە ژ هێزێ، ژبەر کو هێز راڤەکرنا گوهدارییە د ناڤ ئەوێ ئاخفتنا بۆ دهێتە ئاراستەکرن (عەلی، ۹٤، ۲۰۱٤). و جهگوهۆڕینا جهێ ئەڤێ هێزێ د هەمان رستەییدا دبیتە ئەگەرێ دروستبوونا واتایا بابەتی (رەشید، ۲۰۲۲، ۹۸)، بەلێ ((هێز خودی خوی نابیتە هوی واتا گورین، بەلام گورینێ شوێنی هێز لەو وشانەی پتر لە برگەیەکییان هەیە، واتا گواستنەوەی لە برگەیەکەوە بۆ برگەیەکێ دیتر دەبیتە هوی واتا گورین)) (موسی، ۷۵، ۲۰۰۸)

ب رێکا گوهۆڕینا جهێ هێزێ واتایا بابەتی دروست دبیت، ژبەر کو هەر دەمێ ئاخفتنکەری ڤیا جەختکرنەکا تایبەت سەر پەیڤەکا دیارکری بکەت، دێ هێزێ ئێخیتە سەر ئەوێ پەیڤێ ب مەبەستا ئەوێ چەندێ، کو ئەوێ پەیڤێ جیاواز بکەت ژ پەیڤێن دیتر داکو واتایا بابەتی دروست بکەت، ئانکو جهگوهۆڕینا هێزێ کلیکەکا گرنگە بۆ دروستبوونا واتایا بابەتی، بۆ نموونە:

- شرین ئەڤ سالە دەرنەچوو.

ئەڤ رستەیا سەری دیار ئەگەر ئەم هەر جار هێزێ بێخینە سەر پەیڤەکا د ناڤ رستەییدا، دبیتە ئەگەرێ گوهۆڕینا واتایا بابەتییا ئەوێ رستەیێ. ئەگەر هێزێ بێخینە سەر پەیڤا (شرین)، کو ئاخفتنکەری دڤێت بێژیت، یان مەبەستا ئەوی ئەوە (شرین) دەرنەچوویە، نە کەسەکێ دیتر، بەلێ ئەگەر هێز بکەڤیتە سەر (ئەڤ سالە)، ئێکسەر واتا بابەتی دهێتە گوهۆڕین، چونکی ئاخفتنکەر دبێژیت، ئەڤ سالە دەرنەچوویە نە چ سالێن دیتر... هتد.

وەکو یا دیار ل ئەڤان رستەیێن سەری دیار چ پەیڤێن رستەیێ نەهاتنیە گوهۆڕین، بەلێ ب تنێ ب گوهۆڕینا جهێ هێزێ ل سەر پەیڤان د ناڤ رستەییدا، واتا بابەتییا رستەیێ گوهارتییە و ل ئەڤێرێ رۆلێ هێزێ د ئاستێ فۆنۆلۆژیدا دیار دبیت.

٢-١-١-٢ ئاوازە (Intonation):

ئاوازە د ئاستێ فۆنۆلۆژیدا تایبەتمەندییەکا دەنگییە، ژ ئەنجامێ گوهۆڕینا ژێێن دەنگی دروست دبیت هەروەکی (وریا عمر ئەمین) دبێژیت: ((گورینی لەرینەوەی ژێکان دەبنە هوی گۆڕانی ئاوازەی ڕستە، هەر ئاوازەش واتایەکی جیا بەرستە دەبەخشێ)) (ئەمین، ١٩٩٤، ١٥)، واتە ژ ئەنجامێ گوهۆڕینا ئاوازەیا دەنگی ل سەر پەیف، یان بەشێن لارستەیێ دبیتە ئەگەرێ گوهۆڕینا واتایێ و ئەڤ گوهۆڕینە دبیتە ئەگەر واتایا بابەتی ب دەستڤە بهێت (ڕەشید، ٩٩، ٢٠٢٢)، چونکی ((واتا هەر ڕستەیەکی دەیان واتا و مەبەستی جیاواز دەبەخشێ بە پێ ی ئاوازەی تەنانەت هەلویست و مەبەستی شاراوە و باری دەروونی قسەکەریش بەهوی ئاوازی ڕستەکەوە دەزانرێ، ئاشکرا دەبێ)) (ئەمین، ١٩٩٤، ١٦) ئانکو ئاوازەیا ڕستەیێ شیان هەنە پێشبینیا هەست و سۆزێن ئاخڤتنکەری بکەت، وەکو: (تورەیی، دوودلی، بێزاری، گومان... هتد).

ئاوازەیا ڕستەیێ ڕۆل بۆ ژێك جوداکرنا جۆرێن ڕستەیێ هەیە، وەك: (پرسیار، ڕاگەهاندن، سەرسورمان و فەرمان) هەروەکی (غازی فاتح وەیسی) دبێژیت: (..... بە گۆڕینی ئاوازە و جۆری ڕستەکە ئەگۆرێ وەکو ڕستەیێ پرسیارکرن و حالەت و ئەمر......هتد) (وەیس،١٩٨٤). دیسان ئاوازێ ڕۆل هەیە بۆ ژێکجوداکرنا بەشێن ڕستەیێ (leech,1983,128)، چونکی ئاخڤتنکەر ب مەبەست ئاوازەیەکا جودا ددەتە هەر بەشەکێ ڕستەیێ داکو گرنگیێ بێخیتە سەر بەشەکێ دیارکی ژ ڕستەیێ ژ ئەوژی بەشێ زانیارێن نوینە، (..... بەم جۆرە یەکێك لە ئەرکەکانی ئاوازە جیاکردنەوەی زانیاری کون و نوێ دەبێ) (عەلی، ٢٠١٤، ٢٣٦). واتە ئەرکێ سەرەکییێ ئاوازەیێ ئەوە هەردوو زانیاریان ژێك جودا بکەت ئەوژی ب ڕێکا گوهۆڕینا ئاوازەیێ، ئەڤ هەردوو زانیارییە ژێکجودا دبن کو ئاوازەیا زانیارێن نوی، ئاوازەیەکا بلندە، یان گوهۆڕینەکا دیترە د پلەیا دەنگیدا ل سەر ئەوی بەشی کو ئەڤ جۆرێ ئاوازەیێ بۆ گوهداری دیاردکەت، کو ئەڤ بەشە زانیاریەکا نوییە و بەروڤاژی.

واتە ئاوازە، ئامرازەکێ گرنگە بۆ ئاخڤتنکەران، چونکی ئاخڤتنکەر ب ڕێکا ئەڤێ ئاوازەیێ مەبەستا خۆ ب دروستی دگەهینیتە گوهداری ب تایبەتی ب ڕێکخستن و گەهاندنا زانیاریان د پروسەیا ئاخڤتنێدا، ژبەر کو هەبوون و جیاوازیا ئاوازەیێ ل سەر زانیارێن ڕستەیێ واتایا بابەتی دگوهۆڕیت، بۆ نموونە:

- **ئەڤین چوو قوتابخانێ.**
- **ئەڤین چوو قوتابخانێ؟**
- **ئەڤین چوو قوتابخانێ!**

هندەك ژ نموونێن سەری دیاردکەن، ژبلی نموونەیا ئێکێ، کو کەرەستێن ئەوێ د ئاساینە و ئاوازەیا ئەوێ یا یەکسانە،بەلێ نموونەیێن دیتر ، ژ ئەگەرێ گوهۆڕینا ئاوازێ ل سەر پەیف و برگەیێن ڕستەیێ واتایا ڕستەیێ هاتییە گوهۆڕین، ژبەر هندێ هەر ڕستەیەکێ زانیاری و واتایا جودا ددەت و دبیتە بەرسڤا پرسیارەکا جودا ژ ییێن دتر.

٢-١-٢ دیارکرنا جەختکرنێ د ئاستێ مۆرفۆلۆژیێ دا:

دیارکرنا جەختکرنێ د ئاستێ مۆرفۆلۆژییدا، د هندەك زمانانداا ڕۆلەکێ گرنگ بۆ ڕوونکرنا زانیاریان هەیە، بەلێ زمانێ کوردی چ پێشگر و پاشگرێن تایبەت بۆ جەختکرنا زانیارییان نینە، بەرانبەر ئەڤێ چەندێ ب تنێ هندەك پەیف و پێشگر و باشگر هەنە، وەکو ئامرازەك د زانیارێن نویدا و واتایەکا جەختکرنێ دروست دکەن، بەلێ ئەڤان پەیف و پێشکر و پاشگران چ جهێن دیارکری دسنوورێ ڕستەیێدا نینن، بەلکو ل جهێن جیاواز دهێنە دانان و جەختێ ل سەر

بەشـەکێ دیـارکرییێ ڕسـتەیێ دکەن و واتایەکـا جیـاواز دروسـت دکەن و دبیـتە ئەگەرێ بدەستڤەهیانانا واتایا بابەتی و ئەڤ پەیڤ و پارتیگلەژێ ئەڤێن خوارێنە:

٢-١-٢-١ دیارکەر:

د زمانێ کوردیـدا چەنـدین پەیـڤ و پارتیکل هەنە، کـو ڕۆلێ دیـارکەرێن نـاڤی دبیـنن و ئەڤ دیارکەرە، ل بەری یان پشتی سەرەی دهێن و جەختێ ل سەر واتایێ دکەن و ئەڤ پەیڤ و پارتیکلە دبنە دیارکەرێن سەرەی و جەختکرنێ ل سەر دیارکریاندا دروست دکەن و دیارکەرژی ل دویڤ جهی، دابەش دبیتە سەر دیارکەرێن بەری سەری وەکو پارتیگلێ هەر -تەنها، هەڤالناڤێ نیشانە، هەڤالناڤێ چەندی، هەڤالناڤێ پلا بالا... هتد. و دیارکەرێن پشتی سەرەی، وەکو: (ناڤ، جهناڤێ خویی، چاووك، ژمارە و ناسناڤ... هتد) (وەیسی،١٩٨٤،٨٢)، بۆ نموونە:

- ئەو زارۆکێ یاریا خۆ دکەت.

ل ڤێرێ جهناڤێ خۆیی (خۆ) دیارکەرێ پشتی سەرەیە، واتە جەختێ ل سەر ئەوێ چەندێ دکەت، کو یاری یا وی زارۆکییە و نەیا چ کەسێن دیترە، واتە واتایا بابەتی یا ئەڤێ دیارکەرێ پشتی سەرەی ب دەستڤە هات.

٢-١-٢-٢ پەیڤێن سویندخوارنێ:

پەیڤێن سویندخوارنێ، وەکو: (خودێ، ب قورئان، واللە... هتد) بۆ باوەرییێ دهێنە گوتن و ل سەر بەشەکێ ڕستەیێ دهێنە دانان، داکو جەختێ ل سەر واتایا ئەوان کەرەستەیان بکەت، یان بڕیارێن ئەوان پشتڕاست بکەت، یان گرنگییەکا زێدە بدەتە ئەوان کەرەستەیان، ئەوێن پشتی ئەوان دهێن، بۆ نموونە:

- خودێ ئەز دێ هاریکاریا تە کەم.

ل ڤێرێ (خودێ) پەیڤەکا سویندخوارنێیە و جەختێ ل سەر ئەوێ چەندێ دکەت کو ئەز دێ هاریکاریا تەکەم نە چ کەسێن دیتر، واتە ب ڕێکا ئەڤێ جەختکرنێ، واتایا بابەتی ب دەستڤە دهێت.

٢-١-٢-٣ ئامراز:

د زمانێ کوردیـدا، هنـدەك ئـامراز و پەیـڤ هەنە ب شـێوەیەکێ سـەرەکی، د ڕسـتەیێدا بـۆ نەرێنکرنێ، وەکو: (نەخێر، نە، نا، قەت،... هتد) و دهەمان دەمدا ئەڤ پەیڤ و ئامرازە واتا و مەبەستا جەختکرنێ دگەهینن، (ئەمین،٢٠٢٣،٥٣)،واتە ل دەمێ ئەڤ ئامرازە بکاردهێن ب تنێ مەبەستا مە نەرێکرن نینە، بەلکو دڤێت زێدەتر جەختکرنێ ب سەر بابەتەکی بکەین. ئەڤ جەختکرنە ب ڕێکا ئامرازان دروست دبیت و دبیتە ئەگەرێ دروستبوونا واتایا بابەتی.

هەروەسا ژ بلی ئامرازێ نەرێنکرنێ، چەندین ئامرازێن دیتر هەنە هەمان ئەرکی دبینن: وەکو (ئامرازێن لێکدانێ، بەلام و یان... هتد)، بۆ نموونە:

-شرینێ قەت نەڤێت ئەڤرۆ ژ مال دەرکەڤیت.

ل ڤێرێ ئامرازێ (قەت) نە ب تنێ بۆ نەرکرنێ بکارهاتییە، بەلکو جەختکرنێ ل سەر ئەوێ چەندێ دکەت، کو ب هیچ شیوەیەکێ (شرین)ێ نەڤێت (ژ مال دەرکەڤیت)، ئەڤ جەختکرنە ب ڕێکا ئامرازێ قەت دروستبووی، دبیتە ئەگەر کو واتایا بابەتی بگوهۆریت.

٢-١-٢-4 پێشگر:

هندەك پێشگر د زمانێ کوردیدا هەنە، چەندین ڕۆلێن تایبەتە هەنە، ئێك ژ ئەوان ئەرکان ئەوە دەمێ ئەڤ پێشگرە دچنە سەرکاری، دبیتە ئەگەرێ دروستبوونا جەختکرنێ و ب ڕێکا ئەڤێ جەختکرنێ، واتایا بابەتی ب دەستڤە دهێت.(قادر، ١٤٦، ٢٠٠٨)، بۆ نموونە:

- *ئەز چوومە مال.*
ل ئەڤێرێ (چووم) ب تنێ ئاماژەیە بۆ بزاڤا چوونێ بێ جەختکرنە.
- *پێشمەرگە هەلبوونە چیایێ.*
ل ئەڤێرێ پێشگرێ (هەل) چوویە سەرکارێ بوون و جەختێ ل سەرکاری دکەت ب شێوەیەکێ جودا، چونکی (بوون) ل ڤێرێ ب تنێ بزاڤ نەبوویە، بەلکو چوونەکا جودایە ب چوونا سەر ب جۆرەکێ بلنداهیێ ژ بەر هندێ ئەڤ پێشگرە بۆ مە دیاردکەت، کو رویدان ب ئارستەیەکێ دیار هاتییە ئەنجامدان.

٢-١-٢-5 پارتیکل:
هندەك پارتیگل هەنە، وەکو (سەبارەت، دەربارەی، بێ گومان، هەروەسا و هێشتا... هتد) دبنە ئەگەرێ جەختکرنا ئەوی کەرەستەیێ پشتی ئەوان دهێت (رەشید، ١٠٣، ٢٠٢٢). بۆ نموونە:
- *من گۆت بۆتە هەمی ئەرکێن خۆ بخوینە و هێشتا تە نەخواندینە؟*
ل ئەڤێرێ پەیڤا (هێشتا) وەك پارتیکل هاتییە بکارهینان، داکو جەختکرن بکەڤیتە سەر واتایێ، ئەڤجا ئەو واتایە بۆ دیارکرنا دژیایەتییەك، یان تشتەکێ نەچاڤەرێکری بیت، واتە ئەڤ واتایە ژ ئەنجامێ ئەڤێ پارتیکلێ دبیتە ئەگەر واتایا بابەت بهێتە گوهۆرین.

٢-١-3 دیارکرنا جەختکرنێ ل سەر ئاستێ سینتاکسی:
دیارکرنا جەختکرنێ د ئاستێ سینتاکسێدا، دوو رێکان ب دەستڤە دهێت، ئەوژی: (پاش و پێشکرنا کەرەستەیان و بکارهینانا پەیڤ و کەرەستەیێن جەختکرنێ) (عەلی، ١٠٠، ٢٠٢٣)، واتە واتایا بابەتی ژ ئەنجامێ ئەڤان هەردوو رێکان د ئاستێ سینتاکسێدا دەستڤە دهێت، دزمانێ کوردیدا ئەڤ هەردوو رێکە، رۆلەکێ سەرەکی بۆ دەستنیشانکرنا جورێن رستەیێ دبینن، ب تایبەتی رستەیێن (راگەهاندن، پرسیار، سەرسۆرمان، فەرمان)ی.
جهگوهۆرین و جەختکرنا هەر کەرەستەیەکێ رستەیێ دبیتە ئەگەر واتایا بنەرەتیا رستەی ب گوهۆریت، بەلێ واتایا بابەتیا رستەیێ وەکو خۆ دهێلیت (رەشید، ١٠٤، ٢٠٢٢). واتە د زمانێ کوردیدا، جهێ جەختکرنێ پەیوەندیەکا تەمام ب جۆرێن رستەیێڤە ژ لایێ ناڤەرۆکێڤە هەیە و ب ئەڤێ شێوەیێ ل خوارێ:

٢-١-٣-١ رستەیا راگەهاندنێ (Declarative Sentence):
مەبەست ژ رستەیا راگەهاندنێ ((ئەو رستەیە کە لە گێرانەوەی رووداوێك، باسێك دەدوێت، ئەم جۆرە رستەیە بە شێوەیەکێ زۆر فراوان لە قسەرکردن و نوسیندا بەکاردێت)) (حەسەن، ٢٠، ١٩٩٦).
د زمانێ کوردیدا رێزبوونا کەرەستێن رستەیا راگەهاندنێ ب ئەڤێ جۆری (sov) و گرنگترین و سەرەکیترین جۆرێن رستەییە، چونکی جۆرێن دیترێن رستەیێ ل سەر دهێنە ئاڤاکرن و ئاخفتنکەر ژیدەرێ زانیاریانە (قادر، ٤، ١٩٩٣) ل ئەڤێرێ ئەگەر ئەڤ زانیاریە د رستەیا راگەهاندنیدا ب دروستی و جهێ خۆ یێ ئاسایێ ل دویڤ یاسایان ب زمانی ب خۆ بهێنە رێزکرن، چ جۆرە جەختکرن تێدا ناهێتە دیتن (فەرهادی، ٢٠٠٨، ١٠٦). بەلێ د شیاندایە ب رێکا هندەك پەیڤ و ئامرازێن جەختکرنێ، یان ب رێکا هێزا رستەیێ جەختکرنەکا سینتاکسی دئێخینە سەر کەرەستەیێن رستەیێ (رەشید، ٢٠٠٢، ١٠٥)، بۆ نموونە:
- *ئەو قەهوێ ڤەدخوت.* (رستەیا ئاسایی).
- *ئەو ب تنێ قەهوێ ڤەدخوت*.(رستەیا جەختکری).

ل ئەڤێرێ پەیڤا (ب تنێ) جەختکرنێ سەر قەهویێ دکەت، واتایا بابەتیا ئەڤێ ڕستەیێ ئەوە کو ئەو ب تنێ (قەهویێ) ڤەدخووت و نە چ ڤەخورانێن دیتر، ئانکو ئەڤ پەیڤە هاریکاریا گوهداری و خواندەڤانی دکەت، داکو باشتر د واتایێ بگەهن و هەروەسا بۆ دیاردکەت کا چ کەرەستەیێ ڕستەیێ یێ گرنگە.

٢-١-٣-٢ ڕستەیا پرسیارکرنێ (Interrogative Sentence):

(ستابس) دەربارەی پێناسەیا پرسیاریێ دبێژیت: (پرسیار بەشەکە ژ چارچوڤێ زانیاری و زانینێ و دبیتە گۆتنەکا ئەکتیڤ) (Stubbe,M,105,1983)، ئانکو ل ئەڤێرێ ئەم دشێین بێژین ڕستەیا پرسیاریێ بەروڤاژی ڕستەیا ڕاگەهاندنێیە، چونکی د ڕستەیا ڕاگەهاندنێدا، زانیاریان ئاخفتنکەر دگەهینیت و دیاردکەت، بەلێ د ڕستەیا پرسیاریدا، گوهدار ب خۆ ژێدەرێ زانیاریان دهێتە دانان (قادر، ١٤-١٥، ١٩٩٣). واتە ئەڤ جۆرە ڕستەیە، ئەوان جۆرە ڕستەیان ب خۆڤە دگریت ئەوێن داخوازا زانیاریێن ژ گوهداری دکەن، ژبەر هندێ ئاخفتنکەر ئەڤێ شێوازێ ڕستەیێ بکار دهنیت، داکو بگەهیتە ئەوی تشتێ ئەوی دڤێت، یان مەبەست پێ هەی.

ئەڤ جۆرێ ڕستەیێ، ب دوو شێوەیان دروست دبیت ئەوژی ب (ئامراز و بێ ئامراز) ،ئەگەر ڕستەیا ب ئامراز بیت، جەختکرن ئێکسەر دکەڤیتە سەر ئامرازێ پرس، بەلێ ئەگەر ڕستەیا پرس یا بێ ئامراز بیت، ل ئەڤێرێ ب ڕێکا هێز و ئاوازێ، جەختکرن دکەڤیتە سەر بەشەکێ ڕستەیێ (ڕەشید، ٢٠٢٢، ١٠٥)چونکی ((لە زمانێ کوردیدا ئەو ڕستە پرسانەی بەهوی ئامرازی (کێ، کەی، چی، چوون... هتد)دروست دەکرێت، ئامرازەکانیان لە جێێ خویان دەمینێنەوە بێ گواستنەوەی سینتاکیی،بەلام بەهوی ئەو هێزە تایبەتەی لە دەربڕینیاندا بە کاردێ، لۆژیکیانە دەرهێنراون، خراونەتە حالەتی تیشکو، واتە ئەو هێزەی ل سەر وشە پرسەکە دەردەکەوێت، بریتییە لە هێزی سەرتوپی نەك هێزی سینتاکسی)) (قادر،٢٠٠٨،١٤٨)، واتە ئەگەر مە بڤێت ژ لایێ سینتاکسێڤە جەختکرنێ بێخینە سەر کەرەستەیەکێ ڕستەیێ، پێدڤییە ب ڕێکا پەیڤێ و ئاوازێن جەختکرنێ، یان هێزا ڕستەیێ ئەڤێ کاری ئەنجام بدەین، بۆ نموونە:

-***کێ چوو بازای؟*** (ڕستەیا پرس یا ب ئامراز)

-***ئەو چوو بازاری؟*** (ڕستەیا پرس یا بێ ئامراز).

ڕستەیا پرس یا بێ ئامراز ب ڕێکا ئاوازا دەنگی یا بلند ل سەر (ئەو)ە وەك پرسیار هاتییە ئاراستەکرن کا ئەو چوویە، یان کەسەکێ دیتر، ل ئەڤێرێ واتایا بابەتی ب ڕێکا ئاوازەیا دەنگی یا بلند ل سەر کەرەستەیەکێ ڕستەیێ دەستڤە دهێت و گوهۆڕینا ئاوازێ بۆ کەرستەیەکێ دیتر واتایا بابەتی دهێتە گوهۆڕین.

٢-١-٣-٣ ڕستەیا سەرسۆرمانێ (interection sentence):

ڕستەیا سەرسۆرمانێ جۆرەکێ ڕستێ یە، بەهرا پتر بۆ دیارکرنا هەستەکێ دهێتە دەربڕین، ئەڤجا چ هەستێ (خۆش، نەخوش، ترس و شەرم... هتد)بیت.

ب شێوەیەکێ گشتی ئەڤ جۆرە ڕستەیە ب ڕێکا ئاوازەیا ڕستەیێ دروست دبیت، بەلێ د زمانێ کوردییێدا ژ بلی ئاوازێ ب ڕێکا چەند پەیڤەکێن تایبەت وەك: (ئاخ، ئووف و ئای... هتد) دهێنە بکارهینان د ناڤ ڕستەییدا و ل دەستپێکا ڕستەیێ دهێنە دانان و ڕستەیا سەرسۆرمانێ دروست دبیت، چونکی ئەڤ پەیڤە واتایا سەرسۆرمانێ ددەتە ئەوان ڕستەیان (قادر، ١٥٠، ٢٠٠٨). واتە ئەڤە ژ لایێ لۆژیکیڤە، ڕاستەوخۆ هەستێ سەرسومانێ دگەهینیت، بەلێ ژ لایێ سینتاکسێڤە پێدڤییە ئەم پەیڤ و ئامرازێن سەرسۆرمانێ بکاربینین ب مەرجەکێ جەختکرنێ بکەڤیتە سەر (ڕەشید،٢٠٠٢،١٠٦)، ١، چونکی ئەڤ جەختکرنە کارڤەدانا ئاخفتنکەری ل سەر

ئەوی بابەتی ڕوون دکەت داکو بابەت ب شێوەیەکێ سادە نەهێتە دەربڕین، بەلێ ژ هەژی ئاماژەکرنێیە ببێژین ئەڤ جەختکرنە نابیتە ئەگەرێ گوهۆڕینا واتایا بنەرتییا ڕستەیێ، بۆ نموونە:

أ- *ئەڤ جهە چەندێ خۆشە!*

ب- *ئۆوف ئەڤ جهە چەند خۆشە!*

د ڕستەیا (ا)دا واتایا بابەتی وەسفکرنا جهەکێ خۆشە و د ڕستەیا (ب)دا واتایا بابەتی هێشتا وەسفکرنەکا جهەکێ خۆشە، بەلێ جەختکرنا ل سەر ئامرازێ سەرسۆڕمانێ هاتییەکرن و بوویە ئەگەرێ ئەوێ چەندێ زانیارییەکا زێدەتر بدەت، کو ئەوژی ئاخفتنکەرگەلەکێ سەرسۆرمانە ب ئەوی جهێ خۆش و ئەڤە دیاردکەت خۆشیا ئەوی جهی یا ئاساییە نینە، واتە جەختکرن ل سەر پەیڤ و ئامرازێ سەرسۆمانی ب تنێ واتایا بابەتی ناگەهینیت، بەلکو هەست و کارڤەدانا ئاخفتنکەری ل سەر ئەوی بابەتی دیاردکەت.

٢-١-٣-٤ ڕستەیا فەرمانداری (Imperative Sentence):

ڕستەیا فەرمانداری کریارەکا ئاخفتنێە، واتایا ئەوێ ب شێوەیەکێ ڕاستەوخۆ ب گوتنێڤە دهێتە گرێدان (ڕەشید،٢٠٠٢، ١٠٦)، ڕستەیا فەرماندانێ، ئاماژەیە بۆ حەزا ئاخفتنکەری بۆ جێبەجێکرنا هندەك كاران ژ کەسێن بەرانبەر واتە ژ بکەرێ ڕستەیێ (ڕەسول،٢٠١٥، ١٤٢)، بەلێ ب شێوەیەکێ گشتی ئەڤ جۆرێ ڕستەیێ بکەر یێ دیار نینە و دهێتە ژێبرن، چونکی مەبەست یا دیارە واتە ڕستەیا فەرماندانێ ڕستەیەکە ئاخفتنکەر داخوازێ یان فەرمانێ ژ گوهداری دکەت کو کارەکی بکەت یان نەکەت (ڕەشید، ٢٠٢٢، ١٠٦) ئانکو ڕستەیا فەرماندانێ نە وەسفکرنا بابەتەکییە، بەلکو کریارەکە دهێتە ئارستەکرن ژ لایێ ئاخفتنکەریڤە بۆ گوهداری و ل ئەڤێرێ واتایا بنەرەتییا ڕستەیا فەرماندانێ ل سەر کار و کارڤەدانێیە، نەکو ل سەر وەسفکرن و پێشکێشکرنا زانیارییانە دەربارەی بابەتی.

ب شێوەیەکێ گشتی ڕستەیا فەرماندانێ دوو شێوەیێن جودا دهێتە دەربڕین:

أ- فەرماندانا ڕاستەوخو: د ئەڤی جۆریدا ئاخفتنکەر ب شێوەیەکێ ئاشکەرا و ڕاستەوخۆ داخوازەکێ، فەرمانەکێ ژ گوهداری دکەت (عەلی،٢٠١٤، ٢٥٠). دگۆتنا ئاساییا ئەڤێ ڕستەیێ بکەر دەرناکەڤیت ئەڤەژی ئاماژەیێ ب ئەوێ چەندێ ددەت، کو بکەر زانیارییەکا کەڤنە، ژبەر هندێ ب شێوەیەکێ لۆژیکی جەخت دکەڤیتە سەر کاری، بەلێ ئەگەر ژ لایێ سینتاکسیڤە جەختێ بێخینە سەر کەرەستەیێ ڕستەیێ، پێدڤییە ئێك ژ ئامرازێن جەختکرنێ یێن وەکو: (دێ، کا،... هتد)بکاربهینین و بێخینە دەستپێکا ڕستەیێ (ڕەشید،٢٠٢٢، ١٠٧)،بۆ نموونە:

- *دێ دەرگەهی بگرە.*

ئەڤە فەرمانەکا ڕاستەخۆ و ئاساییە ژ لایێ لۆژیکیڤە، مەبەست ئەوە کو گۆهدار ئەڤی کاری ئەنجام بدەت ئەوژی: (گرتنا دەرگەهی یە)یە، بەلێ ژ لایێ سیناتکسیڤە (دێ) ئامارزەکێ جەختکرنێیە دهێتە بکارهینان ژ بۆ زێدەکرنا هێزێ ل سەر فەرمانێ و ل دەستپێکا ڕستەیێ دهێتە دانان و ئەڤ ئامرازە واتایا سەرەکییا ڕستەیێ ناگوهۆڕیت، بەلکو واتایا بابەتییا ئەوێ دگوهۆڕیت، ئانکو هەستەکێ زێدەتر یێ فەرماندانێ بۆ ڕستەیێ دروست دکەت و ژ لایێ پێکهاتنێڤە وەکو پەیڤەکا زێدە دهێتە دانان ژ بۆ کاریگەریەکا سینتاکسییە، تایبەت ئەوژی

جەختکرنە ئانکو ئەڤ جۆرە ڕستە ژ لایێ سینتاکسێڤە، وەکو میکانیزەمەکێ ژ بۆ بەرزکرنا ئاستێ فەرمانێ دهێتە کارهینان.

ب- فەرمانـدانا نەراسـتەوخۆ: ئەڤ جـۆرێ فەرمانـدانێ بـریتییە ژ ئەوێ چەنـدێ کـو دەمێ ئاخفتنکەر داخـوازێ، یـان پێشـنیار، یـان فەرمـانەکێ ب شـێوەیەکێ نەراسـتەوخۆ ئارسـتەی گوهـداری دکەت، خـۆژی تێـدا پشـکدار دکەت داکـو د داهاتیـدا کـارەکی ئەنجـام بـدەت (ڕەسوول،٢٠١٥،١٤٣)،، ئەڤ فەرماندانە فەرمانەکا توند نینە، بەلکو ب شێوازەکێ ب ڕێز و نەرمتر ژ یا ڕاستەوخۆ دهیتە ئارستەکرن ب ڕێکا جەختکرنا پەیڤ و دەربڕینێن داخوازییێ وەکو: (دڤێت، دبیت، دشێن، باشتر و هیڤدارم... هتد) و بەهرا پتریا جاران ئەڤ پەیڤ و دەربڕینە دەسـتپێکا ڕستەیێ دهـێن بـۆ ئەوێ چەنـدێ شـێوازەکێ داخـوازیێ بـۆ ڕسـتەیێ دروسـت دکەن، چــونکی ئارمانجـا سـەرەکییا ئەڤێ ڕسـتەیێ ئەوە، د داهاتیـدا گوهـدار کـارەکی ئەنجـام بـدەت (ڕەشید،٢٠٢٢،١٠٧)،بۆ نموونە:

- باشترە زی بچین بەری بیتە بشەڤ.

وەکو یا دیار ئەڤ ڕستەیە گەهاندنا داخوازیەکێیە ب شێوەکێ نەراستەوخۆ، نوکە ل ئەڤێرێ ئاخفتنکەری پەیڤا (باشترە) بکارهینـایە و ئەڤ پەیڤە شـێوازێ ئاخفتنێ نەرمتر و ب ڕێز لێ دکەت و هەروەسا بوویە ئەگەرکو واتایا بابەتی یا ڕستەیێ بهێتە گوهۆڕین، چونکی کارتێکرن ل سەر شێوازێ گەهاندنێ و هەلویستێ ئاخفتنکەری هەیە، نە یا ناڤەرۆکا ڕویدانێ.

٢-٢ پەیوەندیێن واتایێ (Senserelation):

ئەو پەیوەندینە کو واتایێن پەیڤان د زمانیدا ب شێوەیەکێ گونجایێ و ڕێکخستی پێکڤە گرێ ددەن و هاریکارییا مە دکەن ب دروستی واتایا گشتییا دەستەواژەیان دگەهینیت (و لە ڕێگەی پەیوەندی جهنشینی و هاونشینی ئەوان دانە فەرهەنگیەکانەوەانە واتایی جوراوجور بەدەست بهێن) (ڕەشـید، ٢٠٢٢، ١٠٨). و واتایـا بـابەتی ئـێکە ژ ئەوان واتایـان ب ڕێکا ئەڤـان هەرسێ پەیوەندیێن جهنشین ل خوارێ دهێنە ب دەستڤە هینان:

٢-٢-١ پەیوەندیێن هەڤواتایێ (Synonymy):

هەڤواتا ئەوە دەمێ دوو پەیڤ، یان پتر د زمانەکیدا ئێك واتا هەبیت، یان واتایا ئەوان نێزیکی ئێـك بیـت و بشـێن جـهێ ئێـك و دوو بهێـنە بکارهینـان، بەلێ ب مەرجەکی نەبیـتە ئەگەرێ گوهۆڕینا واتایا بنەرتی (عەلی،٢٠١٥،٣٤٣)، ب شـێوەیەکێ گشـتی هەڤواتا دبیتە دوو جـۆر: هەڤواتـا تەواو و نەتەواو)ە و زۆربەیـا زمانڤانـان هەڤواتایـا تەواو ب دەگمەن دبیـنن چـونکی (وشەکان ناتوانن ل هەموو دەروبەرکێدا شوینی یەکتر بگەرنەوە بێ ئەوەی گاریگەری بەسەر واتا سـەرەکییەکە دا هەبیت)(دزەیی، ٢٠١٠، ١١٢). ئەڤ چەنـدەژی بـۆ مە ژ ئەنجـامێ سـیمایێن واتاییێن پەیڤاندا دیار دبیت، ئەم دشێین بڕیارێ ل سەر هەڤواتایا پەیڤان بدەین ب تایبەتی ئەو پەیڤێن ئەوان ژ لایێ واتایا ئەوانڤە وەکو ئێکن، بەلێ چێدبیت جیاوازی د سیمایەکی یان پتر د ناڤبەرا واندا هەبیت، هەردوو پەیڤێن (ژن، ئـافرەت) سـیمایێن واتـایێن ئەڤـان پەیڤـان ئەڤـێن خوارێنە:

-ژن: < + مرۆڤ + مێ+ پێگەهەشتی +شیکری >

-ئافرەت: < + مرۆڤ + مێ+- پێگەهەشتی +شیکری >

یا دیارە جیاوازیا دناڤەرا پەیڤێن (ژن) و (ئافرەت) دا بتنێ دسیمایا (شیکرن)دایە، ژبەر هندێ نابنە هەڤواتاییێن تەوا و ئانکو ئەم دشێین بێژین کو هەمی ژن ئافرەتن، بەلێ هەمی ئافرەت مەرج نینە ژن بیت و یا شیکری بیت.

ژبەر ئەڤ چەندێ هندەك پەیڤێن هەڤواتایێ ژلایێ واتایا بنەرتیڤە هەڤواتانە، بەلێ بەر جیاوازیا واتایا جیاوازی ئێك یان دوو ژ سیمایێن بیتە ئەگەرێ گوهورینا واتایا پەیڤێ ، ژبەر هندێ ڕستەیا (ئافرەت چوو) ژ لایێ واتایا بابەتیڤە یەکسان نینە د ڕستەیا (ژنەك چوو)، چونکی هەر ئێك ژ ئەوان بۆ مەبەست و باردوخەکێ جودا و تایبەت دهێتە بکارهینان.

٢-٢-٢ پەیوەندیا دژواتایێ (Antonymy):

(کریستال) دبێژیت: دژواتا پەیوەندیەکا بەروڤاژیە د واتایێدا و پەیڤێن بەروڤاژی د واتایێدا ب دژواتا دهێنە نیاسین (Crystal,1997,105)، ئانکو دژواتا دبیتە هەڤدژی د واتایێدا (عەلی،٢٠١٥،٣٥٣)، واتە دوو پەیڤ ئەگەر د واتایێدا بەروڤاژی ئێکودوو بن، ئەو دبنە دژواتا وەکو (گەنج × پیر) و (بچویك×مەزن)... هتد.

دژواتا وەکی پەیوەندییەکا واتایی ڕۆلەکێ گرنگ د ڕوونکرنا واتایا پەیڤاندا دبینیت و چەندین جۆران ب خوڤە دگەریت، وەکو: دژواتایا (پلەدار، پێچەوانەیی و ئارەستەدار... هتد)، بەلێ واتایا بابەتی ب ڕێکا ئێك ژ جۆرێن دژواتایێ ئەوژی دژواتایا پێچەوانەیی ب دەستڤە دهێت (ڕەشید،٢٠٢٢،١٠٩)، هەردوو پەیڤێن ئەڤ جۆرێ دژواتایێ بەحسی ئێك ڕویدانێ دکەت، (دزەیی، ٢٠١٠، ١٢٠)، بەلێ هەر پەیڤەك ژ لایەکیڤە تەماشەی ڕویدانێ دکەت، [عەلی، ٢٠١٩،١١٠] ژبەر هندێ پەیڤێن دژواتایا پێچەوانەیی، پەیوەندیەکا بهێز ب ئێك و دووڤە هەیە، چونکی بەحسێ هەمان ڕویدانێ دکەت، وەکو (کرین و فروشتن)و (دان و وەرگرتن)...هتد. بۆ نموونە:

أ- ***ئازادی پارە ژ نەوزادی وەرگرتن.***

ب- ***نەوزادی پارە دانە ئازادی.***

د ئەڤان هەردوو ڕستەیێن دژواتایا پێچەوانەییدا، وەکو یادیار بەحسێ ئێك ڕویدانێ هاتیە کرن، بەلێ هەر ڕستەیەك ژ لایەنەکیڤە تەماشەی ئەوێ ڕویدانێ دکەت، ئانکو ل ئەڤێرێ واتایا بابەتی یا هەردوو ڕستەیان یا ژئێك جودایە، چونکی د هەر ڕستەیەکێدا کەسەك بوویە بابەتێ سەرەکییێ ڕستەیێ و بوویە ئەگەر واتایا بابەتی ب گوهۆڕیت ئەوژی د ڕستەیا (أ)دا دبیتە بەرسڤا پرسیارا (ئازادی پارە ژ کێ وەرگرتن؟)ددەت. و ڕستەیا(ب) بەرسڤا پرسیارا (نەوزادی پارە دانە کێ؟) ددەت.

٢-٢-٣ پەیوەندیا فرەواتایێ (Polysemy):

پەیوەندیا فرەواتایێ ئەوە دەمێ ئێك پەیڤێ دوو واتا یان پتر هەین، هەروەکو زمانڤان (ئەورەحمان حاجی مارف) دبێژیت: ((فرەواتا ئەوە پەیڤەك چەند واتایەکان ب خۆڤە بگریت (مارف، ١٩٧٥، ٩)، بەلێ ((مەرجێك ئەو وشە یەك نەژادی هەبیت، بەلام مانایێ جیاجیا ببەخشێت)) (عەلی،٢٠١٩،١٧٧)، و ئەگەرێ دروستبوونا واتایێن جیاواز بۆ ئێك پەیڤێ دزڤریتەڤە بۆ ئەوێ چەندێ، ل دەمێ پەیڤ شێوەیەکێ ئاسویێ ل گەل چەند پەیڤەکێن دیتر د سنوورێ ڕستەیەکێدا دهێتە بکارهینان و ل دەمێ هەمان پەیڤ د دوو دەوروبەرێن جودا بهێتە بکارئینان ل ئەوی دەمی گوهۆڕین ل سەر واتایا پەیڤێ ڕوپددەت (ڕەشید،٢٠٢٢،١١٠). بۆ نموونە بۆ پەیڤا (ڕۆژ) ل هەردوو ڕستەیێن:

- ***ڕۆژا شەمبی بۆ من ی اخۆشە.***

- ***گەرماتیا ئەڤ ڕۆژێ گەلەکا خۆشە.***

پەیڤا (ڕۆژ) ب دوو واتایێن جودا هاتیە بکارهینان ل دەمێ ئاخڤتنکەر پەیڤەکێ ب واتایەکا جودا ب واتایا ئەوێ یا سەرەکی بکاردهینیت، ئەڤ چەندە دچیتە دچارچۆڤێ دەستڤەهینانا

واتایا بابەتیدا، چونکی ئاخڤتنکەری هەمان پەیڤ د دەوروبەرێن جودادا بۆ مەرەمێن جودا بکارینایینە.

ئەنجام:

١ .فرەچەشنیا شێوازێن ڕێزکرنا کەرەستەیان د ڕستەیێدا، ستراتیژییەکا سەرەکییە بۆ بەرهەمهینانا واتایا بابەتی د چارچۆڤێ یاسایێن ڕێزمانیدا. ئانکو، گوهۆڕینا ڕێزبەندیێ وەک میکانیزمەکێ ڕستەسازی یێ کارا بۆ گۆهۆڕینا ئەرکێ واتایی دەرکەفت، کو ب ڕێکا چەندین پرۆسەیێن وەک: (پێشئێخستن، پاشئێخستن، تێکدانا ڕێزبەندیێ، ڕستەیا کەرتکری، لادان و جوداکرنێ) دهێتە بجهھینان.

٢ .بونیادێ (بکەرنەدیار)ی د زمانێ کوردیدا، وەک ستراتیژییەکا ڕێکخستنەڤەیا پەیامێ ڕۆلی دگێڕیت. واتایا بابەتی د ئەڤێ جۆرێ ڕستەیاندا ب ڕێکا پرۆسەیا ژێبرنێ یان ڤەشارتنا بکەری و "پێشئێخستنا بەرکاری" دەستڤە دهێت، کو د ئەنجامدا بەرکار دبیتە سەنتەرێ گرنگیپێدانێ د ڕستەیێدا.

٣ .دیاردەیا (لادان)ێ ئێکە ژ بهێزترین ئامرازێن بەرهەمهینانا واتایا بابەتی، چونکی ب ڕێکا لادانا ئەو بەشێن ڕستەیێ کو زانیارێێن ناسیار و دیار د ناڤدا هەنە، ڕاستەوخۆ جەختکرن و قورسایی دکەڤیتە سەر ئەو بەشێ مایی یێ کو هەڵگرێ زانیارێێن نوویە.

٤ .پرۆسەیا (جەختکرن)ێ د ئاخڤتنا ڕۆژانەدا ئەرکەکێ پەیوەندیکرنێ یێ گرنگ هەیە و ل سەر ئاستێن جودا (ئاواز، پەیڤسازی و ڕستەسازی) کار دکەت. ئارمانجا ئەوێ یا سەرەکی ئەوە کو ب ڕێکا دوو‌پاتکرنا زانیارییەکا دیارکری، هاریکاریا وەرگری بکەت دا کو ب دروستی تێبگەهیت و مەبەستا سەرەکی یا ئاخڤتنکەری ژ لێڵی و تەمومژێ بپارێزیت.

5-پەیوەندیێن واتایی ب تایبەتی دژواتا ڕۆلەکێ گرنگ د دروستکرنا واتایا پەیڤاندا هەیە، ئەڤ چەندە ژی زێدەتر د دژواتایا پێچەوانەیدا دیاردبیت کو بەحسێ هەمان ڕویدان دکەت.

ليستا ژێدەران:

ژێدەرێن کوردی:

١. ئەمین،بەیان مەلا حەمەد(٢٠٢٣)،سیمانتیك و پراگماتیك ئامرازی لێکدەر و گەیەنەر لە زمانی کوردیدا،نامەی ماستەر،زانکوی سەلاحەددین،هەولێر.
٢. دزەیی، عبدولواحد مشیر (٢٠١٠) واتاسازی وشە و ڕستە، چاپی یەکەم، چاپخانەی ڕوژهەلات - هەولێر.
٣. ڕەشید، ف، س (٢٠٢٢) سیمانتیک و پراگماتیکی ما نشێت لە ڕۆژنامەڤانیا کوردیدا ڕۆژنامەی (کوردستانی نوێ و خەبات) بە نموونە نامەی دکتۆرا، زانکۆی صەلاحەدین، هەولێر.
٤. بەگیخان، ئاواز حەمە صدیق (١٩٩٦) ڕێزبوونی کەرەستەی لە زمانی کوردیدا، نامەی ماستەر - کۆلێژی ئاداب - زانکۆی سەلاحەدین.
٥. فەتاح، محەمەد معروف (٢٠١٠) لێکولینەوەی زمانەوانییەکان، چاپی یەکەم، چاپخانەی ڕوژهەلات - هەولێر.
٦. عەلی، تالێب حوسێن (١٩٩٨) هەندێ لایەن لە پەیوەندی نێوان ڕستە و واتا لە کوردیدا، نامەی دکتورا ' فەلسەفە، کۆلێجی ئاداب، زانکۆی سەلاحەدین.
٧. قادر، شێرکو حەمە ئەمین (٢٠٠٩) شیکارێکی گوتاری چیروکە هەواڵ، چاپخانەی ڕەنج - سلێمانی.
٨. فەرهادی، ساجیدە عبدوللا (٢٠٠٨) ڕستە پاش ڕستە، تێروانیەکی ئەرکی، دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر.
٩. نعمە، ژیمان،صەبری(٢٠١٥) ڕولێ لادانێن ڕەوانبێژی د شعریێتا هوزانێدا: دیوانا (ئەحمەدێ خانێ) وەک نموونە. ناما ماستەرێ - زانکویا دهۆک
١٠.عەلی، شێرزاد سەبری (٢٠٢٣) ژ واتایێ بۆ واتایێ، چاپخانا گازی، دهوک.
١١.---------،(٢٠١٥)،واتاسازی،چاپخانا هاوار،دهۆك.
١٢.عبدولستار فەتاح (١٩٩٦) ڕێزمانی کوردی جاپخانەی خەبات، دهوک.
١٣.ئەبوبەکر عومەر قادر (١٩٩٣) پرسیار لە زمانی کوردیدا، نامەی ماستەر، زانکویا سەلاحەددین، هەولێر.
١٤.کارئەوان عومەر قادر (٢٠٠٨) ڕستەی باسمەند لە زمانی کوردیدا، چاپی یەکەم، چاپخانەی تیشک، سلێمانی.
١٥.ڕەسول، عبدوللا حوسێن (٢٠١٥) چەند باسێکی وردی زمانەوانی - کوردی، بەرگی یەکەم، چاپخانەی هێڤی، هەولێر.
١٦.عەلی، تالیب حوسێن (٢٠١٤) زانستی زمان و زمانی کوردی، چاپخانەی ڕوژهەلات - هەولێر.
١٧.ئەورەحمان حاجی عارف (١٩٧٥) وشەی زمانی کوردی چاپخانەی کۆری زانیاری کورد - بەغدا.
١٨.موسا، عەبەلوەهاب خالید (٢٠٠٩) هێزو ئاواز لە دیالێکتی کوردی ژووروودا بلاوکراوە ئەکادیمیایی کوردی - کوردستان - هەولێر.
١٩.ئەمین،وریا عمر(١٩٩٤). هێز ئاواز،گوڤاری روشنبیری نوێ،ژمارە-١٣٤،ل ١٣-١٦،بەغدا.
٢٠.عەلی، شێرزاد سەبری (٢٠١٤) پراگماتیک، هەولێر.

Journal Of Babylon Center For Humanities Studies 2026 Volume :16 Issue : 3
(ISSN): 2227-2895 (Print) (E-ISSN):2313-0059 (Online)

٢١.غازى فاتح وەيسى (١٩٨٤) فونەتيک.هەولێر.

ژێدەرێن ئنگليزى:

22. Leech, G (1981). Semantic: The stady of meanning 2ad. Hormond sworth: peng books

23. Leech, G. N (1983) principle of preqmatics. London: Long man.

24. Crystal. D, (١٩٩٧)The combridye Encyclopedia of Languge, second edition, combridg university press

25. Stubbes , M(1983). Discourse Analaysis , oxford: basil Black well.

26. Qurik, R, Greenbaum, s., Leech, G. and Svartvik , J. (1985) A comprehensive Grammar of the English Language London: longman

27.halliday , M, A (19٦٧) notes on transitivity and theme in English.Port. Jourual of Linguieties. Vol. ٤. No. 2, pp (179-715)

28. Leech G (1974). Semantics. London: pinging Books

List of sources:

Kurdish Sources:

1. Amin, Bayan Mullah Hamad (2023), Semantic and Pragmatic Interpreter and Gainer Tools in Kurdish, Master's Thesis, Salahaddin University, Erbil.
2. Dzeyi, Abdulwahid Mushier (2010) Semantics of Words and Sentence, First Edition, Rojhelat Printing House - Erbil.
3. Rashid, F. S. (2022) Semantics and Pragmatics of Headlines in Kurdish Journalism.
4. Begikhan, Awaz Hama Siddiq (1996) Order of Materials in Kurdish Language, Master's Thesis - College of Arts - Salahaddin University.
5. Fatah, Mohammed Marouf (2010) Linguistic Research, First Edition, Rojhelat Printing House - Erbil.
6. Ali, Taleb Hussein (1998) Some Aspects of the Relationship between Sentence and Meaning in Kurdish, PhD Thesis 'Philosophy, College of Arts, Salahaddin University.
7. Qadir, Sherko Hama Amin (2009) An Analysis of News Story Discourse, Ranj Printing House - Sulaimani.
8. Farhadi, Sajida Abdullah (2008) Sentence after sentence, a view of duty, Aras Publishing House, Erbil.
9. Nema, Zhiman, Sabri (2015) The role of psychological deviations in poetry poetry: Diwana (Ahmad Khane) as an example. Master's Degree - University of Duhok
10. Ali, Sherzad Sabri (2023) From Meaning to Meaning, Gazi Printing House, Duhok.
11. ,(٢٠١٥) ,----------Meaning, Hawar Printing House, Duhok.
12. Abdulstar Fatah (1996) Kurdish Grammar Khabat Printing House, Duhok.
13. Abubakr Omar Qadir (1993) Questions in Kurdish Language, Master's Thesis, Salahaddin University, Erbil.
14. Karwan Omar Qadir (2008) Basmand Sentence in Kurdish Language, First Edition, Tişk Printing House, Sulaimani.
15. Rasul, Abdullah Hussein (2015) Some detailed discussions of language - Kurdish, Volume 1, Hevi Printing House, Erbil.
16. Ali, Talib Hussein (2014) Language Science and Kurdish Language, Rojhelat Printing House - Erbil.
17. Awrahman Haji Arif (1975) Kurdish Words Kurdish Information Center Printing House - Baghdad.
18. Musa, Abel Wahab Khalid (2009) Power and Music in the Inner Kurdish Dialect Published Kurdish Academy - Kurdistan - Erbil.

19. Amin, Warya Omar (1994). Hez Awaz, Roshnbiri Nui Magazine, No. 134, pp. 13-16, Baghdad.
20. Ali, Sherzad Sabri (2014) Pragmatic, Erbil.
21. Ghazi Fatih Waisi (1984) Phonetics.Erbil.

English sources:

22. Leech, G (1981). Semantic: The stady of meanning 2ad. Hormond sworth: peng books
23. Leech, G. N (1983) principle of preqmatics. London: Long man.
24. Crystal. D, (١٩٩٧)The combridye Encyclopedia of Languge, second edition, combridg university press
25. Stubbes , M(1983). Discourse Analaysis , oxford: basil Black well.
26. Qurik, R, Greenbaum, s., Leech, G. and Svartvik , J. (1985) A comprehensive Grammar of the English Language London: longman
27. halliday , M, A (19٦٧) notes on transitivity and theme in English.Port. Jourual of Linguieties. Vol. ٤. No. 2, pp (179-715)
28. Leech G (1974). Semantics. London: pinging Books